

SELÇUKLU HANEDANININ ÖNEMLİ BİR MENSUBU: İBRAHİM YINAL

Cihan PİYADEOĞLU*

ÖZ

İbrahim Yinal, Büyük Selçuklu Devleti'nin kurucuları olan Tuğrul ve Çağrı Beyler'in anne bir kardeşidir. Selçuklu topluluklarının Horasan'a gelmesinden sonra Gazneliler ile başlayan mücadelelerde adından fazla bahsedilmemektedir. Ancak özellikle Dandanakan Savaşı'ndan sonra batıya yönelen Tuğrul Bey'in emrine girerek pek çok önemli başarı elde etmiştir. Rey ve Cibâl bölgesindeki fetihlerinden sonra Azerbaycan Genel Valiliği'ne tayin edilmiş, buradan Doğu Anadolu'ya yönelik faaliyetlerde bulunmuştur. Bizans'a karşı Pasinler Savaşı'nı kazanmıştır. Daha sonra Tuğrul Bey'e isyan etmiş, ancak başarısız olmuştur. İlk isyanından sonra Tuğrul Bey tarafından affedilmiş ve sultan kendisini yanında tutmuştur. Bu dönemde de başarılı faaliyetlerde bulunan İbrahim Yinal'a Musul verilmiş, burada bulunduğu sırada Arslan Besâsîrî ile irtibata geçerek ikinci kez isyan etmiş, zor da olsa Tuğrul Bey tarafından bertaraf edilmiştir. Hakkında verilen bilgilerden sadece Tuğrul Bey'e karşı olan mücadelesini kaybetmiş olduğu anlaşılmaktadır. İbrahim Yinal, Büyük Selçuklular Devleti'nin hızlı bir şekilde genişlemesi ve bu sayede bölgede önem kazanmasındaki en etkin kişilerden birisidir.

Anahtar Kelimeler: Selçuklular, İbrahim Yinal, Tuğrul Bey, Rey, Cibâl

* Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
cihanpiyadeoglu@gmail.com

AN IMPORTANT MEMBER OF THE SELJUKID DYNASTY: IBRAHIM YINAL

ABSTRACT

Ibrahim Yinal was a maternal half-brother of Tughril and Chagri Begs, the founders of the Great Seljuk Empire. Sources do not mention him much during the struggles with the Ghaznavids after coming the Seljukids to Khorasan. However, when Tughril Beg moved west after the Battle of Dandanqan, Ibrahim came under his command and achieved notable successes. After the conquests of Jibal and Ray, he was appointed as a governor of Azerbaijan and led successful raids into the eastern provinces of the Byzantine Empire which culminated in the battle of Pasin in 1048. Later, Ibrahim revolted against Tughril Beg but his attempt came to nothing, nevertheless Tughril Beg pardoned him and kept him close to himself. Due to his favorable activities Mosul was granted to him. In his presence in Mosul, he conspired a second revolt against Tughril Beg with Arslan Besasîrî, this second revolt also, though with great difficulty, was quashed by Tughril Beg. As far as the given accounts about Yinal are concerned, one can easily conclude his contention against Tughril Bey was futile. Nonetheless, Ibrahim Yinal was one of the prominent actors who contributed much to the rapid expansion of Great Seljukids, and to increase its prestige in the region.

Keywords: Seljukids, Ibrahim Yinal, Tughril Beg, Ray, Jibal

İnsanlar başarıları nispetinde tarih sayfalarında yer alır. Ancak bu konudaki istisnalardan biri hiç kuşkusuz İbrahim Yınal'dır. Büyük Selçuklular Devleti'nin kurulmasından sonra Tuğrul Bey'in batıya doğru hızlı bir şekilde genişlemesi ve yaklaşık on yıllık sürede Anadolu'ya kadar ulaşmasına en önemli katkı şüphesiz Çağrı Bey'den gelmiştir. Bu destek sürecinde ikinciliğin ise mutlaka İbrahim Yınal'a verilmesi gerekir. Çağrı Bey, Horasan'a hâkimi olduğu dönemde Karahanlılar ve Gazneliler'den gelebilecek tehlikeleri önlemek suretiyle Tuğrul Bey'in batıya yönelik faaliyetlerinde daha rahat hareket etmesini sağlamış, İbrahim Yınal da bu faaliyetlerde bizzat görev alarak büyük başarılar elde etmiştir. Dolayısıyla İbrahim Yınal, Selçuklular'ın kısa sürede büyük bir devlet hâline gelmesindeki en etkin kişilerden birisi olmuştur. Ancak Tuğrul Bey'e isyanı ve ardından öldürülmesi, başarılarının gölgede kalmasına neden olmuştur. Kısaca İbrahim Yınal, Tuğrul Bey'in Nişâbûr'a hâkim olması sırasında üstlenmiş olduğu rol ve Dandanakan Savaşı'ndan sonra batıya yönelerek gerçekleştirdiği fetihler ile hanedan içinde büyük öneme sahip bir komutan haline gelmiştir.

İbrahim Yınal, Tuğrul Bey'in anne bir kardeşidir. Mikail b. Selçuk'un ölümünden sonra Tuğrul ve Çağrı Bey'in anneleri, eski Türk geleneğinden gelen "levirat"¹, yani yengeyle evlenme usulünden dolayı Selçuk'un diğer oğlu Yusuf Yınal'la evlendirilmiş, bu evlilikten de İbrahim Yınal dünyaya gelmiştir. Diğer bir ifadeyle İbrahim Yınal, Tuğrul ve Çağrı Beyler ile anne tarafından kardeş, baba tarafından ise amca çocuklarıdır. Doğum tarihi veya kaç yaşında ölmüş olduğuna dair bir bilgi bulunmamaktadır. Babasından dolayı kendisi de Yınal² adıyla anılmıştır. Lakabı Seyfûddeve'³dir.

¹ Levirat hakkında bkz. Musa Şamil Yüksel, "Türk Kültüründe "Levirat" ve Timurlularda Uygulanışı", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 5/3, Erzincan 2010, s. 2027 vd.

² انال/İnal olarak da kaydedilen bu kelimenin manası, "Anası Hatun kökten babası ortalık adamlarından bulunan gençlere verilen ad" olarak kaydedilmektedir, bkz. Kaşgarlı Mahmûd, *Divanü Lûgat-it Türk*, çev. Besim Atalay, Ankara 1985, I, 122. Diğer taraftan Abdülkadir Donuk (*Eski Türk Devletlerinde İdari-Askeri Ünvan ve Terimler*, İstanbul 1988, s. 16), *Kutadgu Bilig*'e dayandırdığı bilgide kelimenin "beyzâde" ve "inanılır insan" şeklinde çevrildiğini belirtmektedir, bkz. Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Çev. R. Rahmeti Arat), TTKY, Ankara 1994, s. 325, 346; Ayrıca bkz. Faruk Sümer, *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1999, I, 10.

³ Ebu'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî tarihi'l-mülûk ve'l-ümem*, (Çev. Ali Sevim), *Makaleler*, Berikan Yayınevi, Ankara 2005, II, 440; Ebu'l-Hasan İzzeddîn Ali b. Muhammed b. Abdülkerîm İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-tarih*, (Çev. Abdülkerim Özyayın), İstanbul 1987, IX, 387; Şemseddîn Ebu'l-Muzaffer Yusuf b. Kızıoğlu Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-zamân fî tarihi'l-'ayân*, (Çev. Ali Sevim), *Makaleler*, Berikan

Büyük Selçuklular hanedanına mensup ve Tuğrul Bey'e yakın birisi olarak tarih sahnesine çıkışı hayli geç bir zamana, 429/1038 tarihine tekabül eder.⁴ Hakkında kaydedilen ilk bilginin 1038 yılında olmasının sebebi, zaten küçük bir topluluk olan Selçuklular'ın Tuğrul, Çağrı ve Musa Yabgu tarafından yönetiliyor olmasıyla izah edilebilir. Daha sonra Tuğrul Bey'in batıya doğru genişlemesiyle birlikte ortaya çıkan yönetici ve komutan ihtiyacı, İbrahim Yınal ve diğer Selçuklu hanedan mensuplarınca karşılanmıştır. Bu durum daha önceleri adına rastlayamadığımız isimlerin tarih sahnesinde daha fazla yer almalarındaki en önemli sebeptir.

Hârizmşah Harun b. Altuntaş'ın himayesinde Hârizm'de kalmakta olan Selçuklular, hamilerinin öldürülmesinden sonra kendilerine karşı yapılacak muhtemel saldırılardan dolayı bu bölgede kalmalarının mümkün olamayacağından hareketle Horasan'a gelmişlerdi. İlk bakıldığında daha önce pek çok kez yapmış oldukları sıradan bir yurt değiştirme olarak görünen bu hareket, zamanla en başta kendileri olmak üzere herkesi ve her şeyi değiştirecek nitelikteydi. Bölgeye ilk geldiklerinde Gazneliler'den gelebilecek tepkiler nedeniyle endişeli, aynı zamanda muti bir tavır takınmışlardı. Ancak Nişâbûr'un ele geçirilmesine kadar geçen süreçte kazanılan iki savaş, onlarda bu tavırlardan eser bırakmadı. Nitekim 426/1035 tarihinde kazanılan Nesâ Savaşı'ndan sonra küçük de olsa siyasî bir teşekkül haline gelmeyi başarmışlardı. Geçen zaman Selçuklular'ın lehine işlemiş ve 429/1038 tarihinde Gazneliler'e karşı kazanmış oldukları ikinci savaş neticesinde elde ettiklerinden daha fazlasını isteyen bir siyaset takip etmeye başlamışlardı. Nitekim bu siyasetteki ilk hedefleri Horasan'ın her alanda en önemli şehri durumundaki Nişâbûr olacak, bunu gerçekleştirme görevini de İbrahim Yınal üstlenecekti.

Sübaşı komutasındaki Gazneli ordusunun mağlup edilmesinden sonra İbrahim Yınal, yanındaki iki yüz askerle Nişâbûr önlerine gelerek Tuğrul Bey, Çağrı Bey ve Musa Yabgu'nun öncüsü olarak şehrin kendisine teslim edilmesini istedi. İbrahim Yınal ayrıca verilecek cevaba göre savaş veya

Yayınevi, Ankara 2005, II, 35; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul 1996, s. 86; Yüksel, "Levirat", s. 2035.

⁴ Selçuk'un ölümünden sonra Selçuklu toplulukları arasında baş gösteren ayrılıklar neticesinde Arslan Yabgu'ya bağlı Türkmenler'e Yabgulular, Tuğrul ile Çağrı Bey'e bağlı olanlara Selçuklular ve İbrahim Yınal'ın babası Yusuf Yınal'a bağlı olanlara da Yınallılar adı verilmiştir. Yusuf Yınal'ın ölümünden sonra Yınallılar'ın idaresinin İbrahim Yınal'a geçtiği konusunda bir görüş ileri sürülmektedir, bkz. İbrahim Kafesoğlu, "Selçuk'un Oğulları ve Torunları", *Türkiyat Mecmuası*, S. 13, İstanbul 1958, s. 125; Ayrıca bkz. Turan, *Selçuklular*, s. 94; C. E. Bosworth, "The Political and Dynastic History of the Iranian World (A. D. 1000-1217)", *The Cambridge History of Iran*, V. 19, Cambridge 1968.

barışın söz konusu olacağını belirtmiş ve seçimi Nîşâbûr halkına bırakmıştı. Nîşâbûr kadısının evinde yapılan görüşmelerden sonra şehrin Selçuklular'a teslim edilmesi uygun bulundu. Yapılan düzenlemelerden sonra yanındaki sade bir alayla şehre giren⁵ İbrahim Yınal, Bağ-ı Hurzemek'e indi. Sonraki Cuma günü de Tuğrul Bey adına hutbe okutulmasını sağladı. Yaklaşık on gün sonra da Tuğrul Bey bizzat Nîşâbûr'a gelerek Sultan Mesûd'un tahtına oturmuş ve şehrin hâkimi olarak Mezâlîm Dîvânı kurdu muşt u.⁶

İbrahim Yınal'ın şehirdeki etkinliğinin Tuğrul Bey'in ayrılmasından sonra da devam ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim Muhammed İbn Münevver⁷, gayet zâlim birisi olarak kaydettiği İbrahim Yınal'ı Selçuklular'ın ilk Nîşâbûr şahnesi olarak kabul eder. Anlaşıldığına göre Nîşâbûr halkı, şeyhleri olan Ebû Sa'îd el-Meyhenî'nin her sohbetinde, İbrahim Yınal'a beddua edilmesini istemişlerdir.⁸ Nitekim Beyhakî⁹, Nîşâbûr'un Sultan Mesûd tarafından tekrar ele geçirilmesinden sonra şehrin ve halkın durumunu şu şekilde nakletmektedir: “Nîşâbûr bu defa hiç görmediğim biçimde

⁵ Ebu'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin el-Beyhakî (*Tarih-i Beyhakî*, nşr. Ali Ekber Feyyaz, Tahran 2536 şehinşahi, s. 730), İbrahim Yınal'ın şehre girişini şu şekilde nakletmektedir: “İbrahim Yınal şehre yarım ferseng uzaklıkta üzerindeki yırtılmış elbiseler ve gayet ciddi bir tavırla, yanındaki 200-300 süvari, bir bayrak ve iki yedek at ile birlikte görüldü. Kendisini karşılamaya gelenler onun yanına vardığında atını durdurarak onları güler yüz ve güzel sözlerle karşıladı, samimiyet gösterdi. Şehre girdiğinde pek çok insan koşmuş, Sultan Mahmûd ve oğlu Mesûd'un şehre büyük tantana ile girişlerine şahit olan ihtiyarlar bir taraftan ağlamış, diğer taraftan olayın basitliğine gülmüşlerdi.”

⁶ Beyhakî, s. 732 vd.; İbnü'l-Cevzî, II, 440; Turan, *Selçuklular*, s. 99-100; Mehmet Altay Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1976, s. 10-11; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, I. Kuruluş Devri*, TTKY, Ankara 1993, s. 260 vd.; Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, TTKY, Ankara 1995, s. 24; Sergey Grigoreviç Agacanov, *Selçuklular*, (Çev. Ekber N. Necef-Ahmed R. Annaberdiyev), Ötüken, İstanbul 2006, s. 90; Erdoğan Merçil, “Sultan Tuğrul Bey Zamanında İran”, *Makaleler (Selçuklular)*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2011, s. 84; Ali Öngül, *Selçuklular Tarihi*, Manisa 2007, I, 13. İbnü'l-Cevzî (*Makaleler*, II, 440), Nîşâbûr'un ele geçirilme tarihini 434/1042-1043 olarak vermektedir. Bilginin devamında Tuğrul Bey'in İbrahim Yınal'ı Rey ve Cibâl'in ele geçirilmesiyle görevlendirdiği zikredilmektedir. Ancak verilen tarih Nîşâbûr'un değil, Rey ve Cibâl'in ele geçirilme tarihidir.

⁷ Muhammed İbn Münevver, *Esrâru't-tevhîd fî Makamâtı's-Şeyh Ebî Sa'îd*, çev. Süleyman Uludağ, *Tevhidin Sırları*, İstanbul 2004, s. 131; Hamdullah Müstevfi (*Tarih-i Güzide*, nşr. Abdü'l-Hüseyin Nevâî, Tahran 1364 hş., s. 428) de İbrahim Yınal'ın Nîşâbûr'a şahne tayin edildiğini, görevi sırasında zâlimliğiyle halka cefa çektirdiğini zikretmektedir. Bu konuda ayrıca bkz. Kafesoğlu, “Selçuk'un Oğulları ve Torunları”, s. 125.

⁸ *Esrâru't-tevhîd*, s. 131.

⁹ *Tarih-i Beyhakî*, s. 809. Sultan Mesûd, Rebiülâhir 431/Ocak 1040 tarihinde Nîşâbûr'a gelerek tekrar şehre hâkim olmuştu, bkz. Beyhakî, aynı yer.

tamamen harap olmuştu. Âbâd halinden pek az şey kalmıştı. Bir men¹⁰ ekmek üç dirheme satılıyordu. Ahali evlerinin tavanlarını söküp satmış, aileler çoluk çocuk açlıktan ölmüşlerdi. Emlâkin değeri altıda bir oranında düşmüştü.”. Beyhakî'nin vermiş olduğu bu bilgiden İbrahim Yınal'ın Nişâbûr hâkimiyetinin Sultan Mesûd'un şehri tekrar ele geçirmesine kadar devam etmiş olma ihtimalinin yüksek olduğu anlaşılmaktadır.

İbrahim Yınal'ın bu önemli başarısına rağmen Nişâbûr'u teslim almasından Dandanakan Savaşı'nın sonuna kadar ki dönemdeki faaliyetleri hakkında bilgi bulunmamaktadır. Onun Dandanakan Savaşı'ndan sonra kurulan devlette Tuğrul Bey'in hizmetine girdiği ve batıya yönelik faaliyetlerde etkin rol üstlendiği kaynaklarca da teyit edilen bir durumdur.¹¹ Bu tarihten sonra bir süre Kuhistân ve Cürcân, ardından da Dihistân'ın idaresini üstlenmiştir. Batıya doğru genişleme fırsatı yakalayan İbrahim Yınal'ın Dihistân hâkimiyetinin çok uzun süreli olmadığı anlaşılmaktadır. Bölgedeki faaliyetleri zamanla özellikle Türkmenler'in kontrol altına alınmasını sağlamak amacıyla batı İran'a yönelmiştir. Nitekim İran'ın batısına yönelik faaliyetlerinin kısa süre sonra başladığı görülecektir. İbrahim Yınal'ın Nişâbûr'u teslim almasından sonra adının geçtiği ilk askerî faaliyet 433/1041-1042 tarihinde Rey'in ele geçirilmesi olayıdır. Burada bulunan Türkmenler¹² onun gelişinden sonra Rey bölgesinden ayrılarak Diyarbakır ve Musul taraflarına yönelmişlerdir.¹³ Her ne kadar İbrahim

¹⁰ Eski bir ölçü birimidir. Her dönemde faklılık göstermekle birlikte İslâm dünyasında en yaygın olarak kullanılan 816 gr. ağırlığındaki Bağdad menni (Şer'î men)'dir. Burada ifade edilen de Bağdad menni olmalıdır, bkz. Cengiz Kallek, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, IXXX, 105.

¹¹ Zahîrüdîn Nişâbûrî, *Selçuknâme*, nşr. A. H. Morton, Berlin 2004, s. 14; Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Râvendî, *Rahatü's-sudûr ve Âyetü's-sürûr*, çev. Ahmed Ateş, TTKY, Ankara 1957, I, 102-102; Reşîdüddîn Fazlullah, *Cami'ü't-tevârih*, çev. E. Göksu-H. Hüseyin Güneş, İstanbul 2010, s. 96; Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şebânkâreî, *Mecma'ü'l-ensâb*, nşr. Mîr Hâşim Muhaddis, Tahran 1363 hş., s. 99.

¹² Bilindiği üzere Karahanlı Hükümdarı Yusuf Kadir Han ile Gazneli Sultanı Mahmûd, Arslan Yabgu'ya bağlı Türkmenler'i Horasan valisi Arslan Cazib'in bütün muhalefetine rağmen Horasan'a nakletme kararı almıştı. Ancak bu Türkmen gruplarının bölgede sorun çıkarmaya başlaması uzun sürmemiş, üzerlerine ordu gönderildiğinde bir kısmı Rey ve Azerbaycan tarafına gitmişlerdi, bkz. Ebû Saîd Abdülhayy b. el-Dahhâk İbn Mahmûd el-Gerdîzî, *Zeynü'l-ahbâr*, haz. Abdülhayy Habîbî, Tahran 1347 hş., s. 187-188; Zahîrüdîn Nişâbûrî, s. 5-6.

¹³ Sadreddîn Ebu'l-Hasan Ali b. Nâsır el-Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukîyye*, (Çev. Necatî Lugal), TTKY, Ankara 1999, s. 12; İbnü'l-Esir, IX, 298; Kadı Minhâc-ı Sirâc el-Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî yâ Tarih-i İrân ve'l-İslâm*, (Nşr. Abdülhayy Habîbî), Tahran 1363 hş., s. 239; Ahmed b. Mahmûd, *Selçuknâme*, (Haz. E. Merçil), Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2011, s. 52; Turan, *Selçuklular*, s. 107; Abbâs İkbâl, *Vezâret der 'ahd-i selâtin-i*

Yınal'dan çekinerek batıya yönelmiş olsalar da bu Türkmen grubu, aslında Tuğrul ve Çağrı Bey'e bağlıdır. Daha önceki faaliyetlerinden dolayı Azerbaycan'da tutunamayacağını anlayan, bununla birlikte Selçuklular'a bağlanmak istemeyen bazı Türkmen grupları, daha da batıya yönelerek Diyarbakır ve çevresine gelmiş ve faaliyetlerde bulunmaya başlamışlardır. Onların buraya gelmeleri bölgedeki yerel güçlerle mücadele etmeye başlamalarına da neden olmuştur.¹⁴

İbrahim Yınal'ın Rey ve Hemedân'ı Ele Geçirmesi

Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere Dandanakan Savaşı'ndan sonra alınan karar ile İbrahim Yınal, Tuğrul Bey'in hizmetine girmiş ve faaliyetlerini özellikle ülkenin batısına yönlendirmişti. Onun ilk hedefi ise İran'ın yerel hanedanlarından biri olan Kâkûyîler'in¹⁵ elinde bulunan Rey şehri olacaktır. İbrahim Yınal, bu amaçla Zahirüddin Ebû Mansûr Feramürz el-Kâkûyî'ye haber göndererek anlaşmak istemiş, ancak Ebû Mansûr bu isteğe sınırlarını Hemedân ve Burûcird'i almak suretiyle genişleterek cevap vermişti. O, daha sonra kardeşi Gerşasf'a Isfahan'ı iktâ ederek, yaklaşan Selçuklu tehlikesine karşı tedbir almayı da uygun görmüştü (433/1041-1042).¹⁶

İbnü'l-Esîr¹⁷, 433/1041-1042 yılı olaylarını naklederken “*İbrahim Yınal, Rey üzerine yürüdü*” demekle birlikte, şehrin ele geçirilmiş olduğuna dair doğrudan bir bilgi vermemektedir. Bununla birlikte daha sonra yaptığı değerlendirmeler neticesinde, Rey'in 433/1041-1042 tarihinde İbrahim

bozorg-ı Selcûkî, Tahran 1337 hş., s. 14; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 27, 30; Agacanova, *Selçuklular*, s. 111; Hasan Pîrneya-Abbas İkbâl, *Tarih-i İran, ez Âğâz tâ İnkırâz-ı Kacariyye*, Tahran 1376 hş., s. 310; Merçil, “Sultan Tuğrul Bey”, s. 85.

¹⁴ İbnü'l-Esîr, IX, 298 vd.; el-Feth b. Ali b. Muhammed el-Bundârî, *Zübdetü'n-nusra ve Nuhbetü'l-usra*, çev. Kıvameddin Burslan, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, TTKY, Ankara 1999, s. 6; Erdoğan Merçil, “Selçukluların Anadolu'ya Gelişlerinden Haçlı Seferlerinin Başlangıcına Kadar Urfa'nın Durumu”, *Makaleler (Selçuklular)*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2011, s. 111.

¹⁵ Isfahan ve Hemedân yörelerinde 398-443/1007-1051 tarihleri arasında hüküm sürmüş Deylem asıllı bir hanedandır, bkz. Cl. Huart, “Kâkûyîler”, *İslâm Ansiklopedisi (İA)*, VI, 108; Ahmet Güner, “Kâkûyîler”, *DİA*, XXIV, 219.

¹⁶ İbnü'l-Cevzî, II, 440; İbnü'l-Esîr, IX, 298, 379; Agacanova, *Selçuklular*, s. 111; Pîrneya-İkbâl, *Tarih-i İran*, s. 311-312.

¹⁷ İbnü'l-Esîr, IX, 298, 387; Bosworth, “The Political and Dynastic History”, s. 41; Bosworth (aynı yer), Rey'in 433/1041-1042 tarihinde ele geçirildiğini kaydetmektedir. Bununla birlikte 432/1040-1041 senesinde Rey'de ilk Selçuklu parasının basılmış olabileceği de belirtilmektedir. Bu durumda şehir bilinenden daha önce ele geçirilmiş olmalıdır, bkz. Sadi S. Kucur, “A Study on the Coins of Tughril Beg, the Sultan of the Great Seljuqs”, *XIII Congreso Internacional de Numismática Madrid 2003*, Madrid 2005, s. 1600.

Yınal'ın faaliyetleriyle Selçuklular'ın eline geçtiğini söylemek mümkündür. İbrahim Yınal, Rey gibi önemli bir mevki aldktan sonra civarındaki şehirleri de ele geçirmiş, ardından Burûcird'e hâkim olmuştur. Onun bir sonraki hedefi ise Hemedân olacaktı.¹⁸

Şehrin hâkimi Ebû Kâlicâr Gerşasf, onun geldiğini haber aldıktan sonra Sâbûr-Hâst'a¹⁹ gitmiş, İbrahim Yınal da Hemedân önlerine gelerek karargâh kurmuştu. Hemedân halkı muhtemel ve eski hâkimleri arasında tercih yapmaktansa İbrahim Yınal'a Gerşasf'ı bertaraf ettirmeyi plânlanmış, ondan bu meyanda bir istekte bulunmuşlardı. Nitekim şehrin kapıları İbrahim Yınal'a açılmış fakat daha sonra şehirden ayrılması Gerşasf'ın tekrar geri gelerek şehre hâkim olması ihtimali bulunmaktaydı. Bu sebeple Hemedân halkı İbrahim Yınal'a gönderdikleri haberde eğer Gerşasf'ı bertaraf ederse kendisine itaat edeceklerini bildirmişlerdi.²⁰ Gelişen süreç Hemedân halkının öngördüğü şekilde oldu. İbrahim Yınal, Hemedân halkından bir miktar para aldıktan sonra Gerşasf'ı Sâbûr-Hâst'ta kuşatmaya başladı. Selçuklular'ın hâkimiyetini istemeyen halk derhal savunmaya çekildiyse de bu İbrahim Yınal'ın şehre girmesine engel olamadı. İbrahim Yınal, ele geçirdiği ganimetle birlikte Rey'e dönecekken Tuğrul Bey'in de şehre gelmekte olduğunu haber almış ve onu karşılamıştı. Diğer taraftan İbrahim Yınal'ın Hemedân hâkimiyeti uzun sürmemiş, nitekim o Rey'e döner dönmez Gerşasf tekrar burayı ele geçirmişti.²¹

Tuğrul Bey, Rey'e geldikten sonra İbrahim Yınal tarafından ele geçirilmiş olan Rey ve el-Cibâl'deki şehirleri teslim aldı. Aslına bakıldığında bu durum kardeşiyle arasındaki sorunların başlamasına neden olacak ilk gelişmeydi. Nitekim daha sonra Tuğrul Bey, İbrahim Yınal'ı Kirmân'a göndermiş, ancak İbrahim Yınal, muhtemelen ağabeyine tepki olarak yeni fetihler yapmak düşüncesiyle Sicistân'a gitmeyi uygun bulmuştu.²²

¹⁸ *Selçuknâme*, s. 14; Şebânkâreî, s. 98. Şebânkâreî (s. 99), Tuğrul Bey'in Rey'i kendisine merkez yaptıktan sonra Kutalmış ile İbrahim Yınal'ı Irak'a gönderdiğini, Hemedân ve Dînever'i de İbrahim Yınal'a verdiğini bildirmektedir.

¹⁹ Dînever'e bağlı bir kaledir, bkz. G. Le Strange, *The Lands of Eastern Caliphate*, London 1966, s. 201.

²⁰ İbnü'l-Esîr, IX, 387; Turan, *Selçuklular*, s. 111; Merçil, "Sultan Tuğrul Bey", s. 85-86; Öngül, *Selçuklular*, I, 20.

²¹ *Selçuknâme*, s. 14; İbnü'l-Esîr, IX, 387; Kafesoğlu, "Selçuk'un Oğulları ve Torunları", s. 125; Huart, "Kâkûyiler", *İA*, VI, 109; İkbâl, *Vezâret*, s. 14; Merçil, "Sultan Tuğrul Bey", s. 85-86; Pîrneya-İkbâl, *Tarih-i İran*, s. 312. İbnü'l-Esîr (aynı yer), şehir düştükten sonra Oğuzlar tarafından yağmalandığını ve şehirde çok çirkin şeyler yapıldığını zikretmektedir.

²² İbnü'l-Esîr, IX, 388, 389; Erdoğan Merçil, *Kirmân Selçukluları*, TTKY, Ankara 1989, s. 10; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 30; Agacanov, *Selçuklular*, s. 112; Pîrneya-İkbâl,

Önce Rey, ardından da Hemedân'a hâkim olan İbrahim Yınal için Dînever, Hulvân ve hatta Bağdad açık bir hedef hâline gelmişti. İbrahim Yınal'ın da özellikle Bağdad'a yönelik bir harekât düşüncesinde olduğu anlaşılmaktadır. Abu'l-Farac²³, bu durumu destekler mahiyette: "...İbrahim bir mektup yazarak Bağdad'a gönderdi ve şu sözleri söyledi: 'Şehinşah-ı Selçuki Tuğrul Bey, Horasan ve Harezmi'nin hükümdarıdır. Kendisi Bedevilerin hac yollarında neler yaptıklarını ve Allah'ın evinde ibadet için gidenlerin yakalanıp soyulduklarını haber aldığı için Bağdad'a bir ordu göndermek için hazırlanıyor. Ordusunu izzet-ü ikram ile ve hediyelerle karşılayarak sulh ve müsalemetin bütün dünyaya hâkim olmasını temin için hazırlanmış.' demektir. Ancak bu harekâtın bizzat Tuğrul Bey tarafından engellendiğini söylemek mümkündür. Hicrî 434/1042-1043 yılıyla tarihlendirilmiş olan bu mektuptan sonra yukarıda da belirttiğimiz gibi İbrahim Yınal, Kirmân'a gönderilmiş, ancak o kendisine verilen emrin aksine kısa bir süre de olsa Sicistân'a gitmeyi tercih etmişti. Muhtemelen Tuğrul Bey, Abbâsî Hilafet merkezine yönelik bu tarz bir düşüncüyü hoş karşılamamış, kardeşini Bağdad'tan tam aksi yönde bir bölgenin fethiyle görevlendirmiştir. Neticede İbrahim Yınal'ın tekrar batıya gelerek faaliyetlerine kaldığı yerden devam etmesi için beş yıla yakın bir sürenin geçmesi gerekmiştir.

İbrahim Yınal'ın Hemedân ve el-Cibâl Bölgesindeki Faaliyetleri

İbrahim Yınal'ın batı bölgesinde geniş kapsamlı sonuçlara vesile olan faaliyetlerinin 437/1045-1046 tarihinde başladığını söylemek yanlış olmaz. Bu tarihten sonradır ki, bazı önemli şehirler ele geçirilmiş ve batıya yönelik faaliyetler devam ettirilmiştir. Tuğrul Bey, bahsetmiş olduğumuz tarihte İbrahim Yınal'dan tam manasıyla gerçekleştirilmemiş olan Hemedân ve el-Cibâl'in fethine devam etmesini istedi. İbrahim Yınal da almış olduğu bu emir üzerine daha önce gönderilmiş olduğu Kirmân'dan Cibâl bölgesine geldi. Cibâl bölgesinin hâkimi olan Gerşasf ise İbrahim Yınal'ın bölgeye

Tarih-i İran, s. 312. Ancak İbnü'l-Esîr (IX, 402), 437/1045-1046 yılı olaylarını naklederken Tuğrul Bey'in el-Cibâl bölgesinin fethiyle görevlendirdiği İbrahim Yınal'ın Kirmân'dan buraya yöneldiğini nakletmektedir. Bu durumda İbrahim Yınal, Sicistân'a gittiye de buradan Kirmân'a geçmiş olmalıdır.

²³ Gregory Abu'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abu'l-Farac Tarihi*, çev. Ö. R. Doğrul, TTKY, Ankara 1999, I, 298.

gelmesi üzerine Hemedân'ı terk etmişti. Bu gelişme İbrahim Yınal'ın rahat bir şekilde Hemedân şehrine hâkim olmasını sağladı.²⁴

Tuğrul Bey'in batıya yönelik faaliyetlerinin başarısı biraz da İran'da güçlü bir devletten ziyade küçük mahallî hanedanların mevcudiyetiyle doğrudan ilgilidir. Bugünkü İran-Irak sınırında faaliyet gösteren Annâzîler²⁵, Tuğrul Bey'in batıya yönelik faaliyet sahası içinde yer almıştır. İbrahim Yınal'ın Hemedân'ı ele geçirmesi üzerine ondan çekinen Annâzî Hanedanı'ndan Ebu's-Şevk, Dînever'den Karmîsîn'e gitmişti. Belki de bir kaçış olan bu hareket İbrahim Yınal'ı daha da cesaretlendirerek her iki şehri ele geçirmeye yöneltti. İbrahim Yınal, Dînever'i ele geçirdikten sonra Karmîsîn üzerine yürüdü. Ebu's-Şevk bu sefer de kaçmayı yeğlemiş, şehri muhafaza etmek için askerî birlik bıraktıktan sonra Hulvân'a gitmişti. İbrahim Yınal'ın Karmîsîn'i ele geçirmek üzere gerçekleştirdiği ilk faaliyet, karşılaştığı sıkı savunma sebebiyle sonuca ulaşmamış, bunun üzerine kuşatma kaldırılmıştı. Ancak bir süre sonra şehri tekrar kuşatan İbrahim Yınal, Recep 437/Ocak 1046 tarihinde Karmîsîn'e hâkim olmayı başardı.²⁶

İbrahim Yınal'ın bu başarıları Ebu's-Şevk'in daha da korkmasına neden oldu. Nitekim o, ailesi ve ağırlıklarını Hulvân'dan Sîrevân Kalesi'ne²⁷ gönderdi. Ebu's-Şevk'in korkmakta ne kadar haklı olduğu kısa süre sonra anlaşıldı. İbrahim Yınal faaliyetlerine devamla Şaban 437/Şubat-Mart 1046 tarihinde es-Saymara'yı²⁸ zapt etti. Ardından bölgeye yakın mahalde bulunan bazı topluluklara hücum ederek onlara ağır darbeler indirdi, daha sonra da Annâzîler'in hâkimiyetindeki en önemli şehirlerden biri olan Hulvân üzerine yürüdü. O sırada şehirde bulunan Ebû's-Şevk ise daha önce ailesi ve ağırlıklarını gönderdiği Sîrevân Kalesi'ne kaçmıştı. Şaban ayının sonlarına doğru/Mart 1046 Hulvân'a varan İbrahim Yınal'ın gelişi üzerine halk korkudan şehri boşaltmış ve farklı bölgelere yönelmişlerdi. Hiçbir

²⁴ İbnü'l-Cevzî, II, 440; İbnü'l-Esîr, IX, 402; Reşîdüddîn, s. 96; Pîrneya-İkbâl, *Tarih-i İran*, s. 312-313; Öngül, *Selçuklular*, I, 20; Bosworth, "The Political and Dynastic History", s. 41.

²⁵ İran-Irak sınırındaki bölgede 991-1117 tarihleri arasında hüküm süren İslâm hanedanı, bkz. Abdülkerim Özeydın, "Annâzîler", *DİA*, III, 215.

²⁶ İbnü'l-Cevzî, II, 443; İbnü'l-Esîr, IX, 402; Bundârî, s. 6; Kafesoğlu, "Selçuk'un Oğulları ve Torunları", s. 126; Turan, *Selçuklular*, s. 111; Merçil, "Sultan Tuğrul Bey", s. 87; Özeydın, "Annâzîler", *DİA*, III, 216.

²⁷ Cibâl bölgesinde hurma üretimiyle geçinen Hulvân yakınlarında bir yerdir, bkz. İbn Hurdâzbih, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, (Farsça Çev. Hüseyin Karaçanlu), Tahran 1370 hş., s. 33; *Hudûdü'l-'alem minel meşrik ilel mağrib*, (Çev. Abdullah Duman-Murat Ağarı), İstanbul 2008, s. 90.

²⁸ Irak-ı Arap'ın doğu sınırında, Dicle'nin de doğusunda yer alan bir kasaba olarak kaydedilmektedir, bkz. *Hudûdü'l-'alem*, s. 90; Strange, aynı eser, s. 202.

direnişle karşılaşmadan şehre giren İbrahim Yınal, Hulvân'ı yağmalamış, ardından da şehirden ayrılmıştı. İbrahim Yınal'ın faaliyetleri neticesinde meydana gelen kargaşa sebebiyle Ebû Kâlicâr, İbrahim Yınal ve diğerlerini bölgeden uzaklaştırmayı düşünmüş, ancak sefer için yeterli binek hayvanı bulunmadığından bu düşüncesinden vazgeçmiştir.²⁹

İbrahim Yınal'ın Hulvân'dan ayrılması, ayrılırken de Karmîsîn'e Bedr b. Tâhir b. Hilâl'i vali tayin etmesi, Ebu's-Şevk'in ölümünden sonra yerine geçen kardeşi Mühelhil'in harekete geçmesine neden oldu. Mühelhil ilk olarak Karmîsîn üzerine yürüyünce Bedr şehirden ayrılmak zorunda kaldı. Mühelhil bir taraftan Karmîsîn'i kuşatırken diğer taraftan oğlu Muhammed'i de Dînever'e göndermişti. Mühelhil rahat bir şekilde Karmîsîn'i ele geçirirken İbrahim Yınal'a bağlı askerler Dînever'i savunmaya başladı. Ancak güç dengesi Muhammed'in lehine olduğundan İbrahim Yınal'a bağlı askerler mağlubiyetten kurtulamadı. Bu sayede Karmîsîn ve Dînever, Selçuklular'ın elinden çıkmış oldu.(438/1047)³⁰

Sonraki gelişmeler Annazî Hanedanı içerisinde bazı sorunların çıkmasına neden oldu. Mühelhil, Ebu's-Şevk'in annesiyle evlenmiş ve çevresindekilere kötü davranmaya başlamıştı. Bunun üzerine Sadî b. Ebû's-Şevk, amcasının bu davranışlarına muhalefet etmek maksadıyla İbrahim Yınal'a mektup yazarak kendisine katılmak istediğini bildirdi. İbrahim Yınal, bu teklifi kabul ettiği gibi, Sadî'ye babasına ait toprakları kendisine iade edeceğine dair söz verdi. Bu gelişme üzerine Sadî, kendisine bağlı askerlerle birlikte İbrahim Yınal'a katıldı. Hem Sadî'nin, hem de Oğuzlar'a bağlı bir grubun kendisine katılmasıyla birlikte gücü artan İbrahim Yınal, Sadî'yi Hulvân üzerine gönderdi. Hulvân'a hâkim olmayı başaran Sadî, Rebiülevvel 438/Eylül-Ekim 1046 tarihinde Tuğrul Bey ve İbrahim Yınal adına hutbe okutmuştu. Şehirden ayrılması üzerine amcası Mühelhil tekrar Hulvân'a hâkim olmuş ve İbrahim Yınal adına okunmakta olan hutbeye de son vermişti.³¹

²⁹ Abu'l-Farac, II, 303; İbnü'l-Cevzî, II, 443; İbnü'l-Esîr, IX, 402-403; Kafesoğlu, "Selçuk'un Oğulları ve Torunları", s. 126; Turan, *Selçuklular*, s. 111; Agacanov, *Selçuklular*, s. 112; Merçil, "Sultan Tuğrul Bey", s. 87; Öngül, *Selçuklular*, I, 21; Özaydın, "Annâzîler", *DİA*, III, 216.

³⁰ İbnü'l-Cevzî, II, 443; İbnü'l-Esîr, IX, 405; V. Minorsky, "Annâzids", *Encyclopaedia of Islam (EI²)*, I, 513; Öngül, *Selçuklular*, I, 21; Özaydın, "Annâzîler", *DİA*, III, 216.

³¹ İbnü'l-Esîr, IX, 405-406; Bundârî, s. 6; Kafesoğlu, "Selçuk'un Oğulları ve Torunları", s. 126; Minorsky, "Annâzids", *EI²*, I, 513; Öngül, *Selçuklular*, I, 21; Özaydın, "Annâzîler", *DİA*, III, 216.

İbrahim Yınal'ın bir sonraki hedefi Gerşasf b. Alâüddeve'nin elinde bulunan Kinkever Kalesi olmuştu. Bu kale, Ukber b. Fâris tarafından savunulmaktaydı. Ukber, erzakı bitinceye kadar teslim olmaya yanaşmadı. Daha sonra erzak depolarına taş, toprak doldurarak adamlarına ve mallarına dokunulmaması karşılığında teslim olmak istediğini İbrahim Yınal'a bildirdi. İbrahim Yınal gelen teklifi en başta reddettiyse de elçisinin gördüğü dolu ambarlar fikrinin değişmesine neden oldu. Ardından kaleyi İbrahim Yınal'a teslim eden Ukber, adamlarıyla birlikte Sermâc Kalesi'ne çekildi. İbrahim Yınal daha sonra Ebu's-Şevk'in kardeşi olan Sürhâb'ın elinde bulunan yerleri almak üzere harekete geçti. Kuvvetlerin komutasını da akrabasından olan Ahmed adlı birisine vermişti. Ancak Ahmed'in faaliyetleri fetihden ziyade yağma ve talandan öteye gidememişti.³²

Bu olaydan sonra bir taraftan İbrahim Yınal'ın, diğer taraftan da Ahmed'in faaliyetleri devam etti. Nitekim İbrahim Yınal, Sîrevân Kalesi'ni kuşatmış ve faaliyet sahasını Tekrit'e on fersah mesafeye kadar genişletmişti. Sîrevân Kalesi komutanı kendi mal ve canı için emniyeti sağladıktan sonra kaleyi İbrahim Yınal'a teslim etti. İbrahim Yınal, buraya önemli komutanlarından birisini bıraktıktan sonra Hulvân'a, oradan da Hemedân'a hareket etmişti. Kale hâkiminin ölümü üzerine Sermâc Kalesi de İbrahim Yınal'a teslim edildi. Diğer taraftan İbrahim Yınal'ın veziri olan Ahmed b. Tâhir, Şehrizûr'u ele geçirdikten sonra Tîrânşah Kalesi önlerine geldi. Kaleyi kuşattığı sırada Şehrizûr halkına haber gönderen Mühelhil, onlardan Ahmed'e saldırılarını istedi. Mühelhil'in isteğiyle Selçuklular'a saldıran Şehrizûr halkı, bir kısım askeri öldürünce Ahmed de onların üzerine yürümüş, birçoğunu öldürerek mallarını yağmalamıştı.³³ Ancak vezirin yürütmekte olduğu fetih faaliyetleri ordu içindeki veba salgını sebebiyle sekteye uğramış, İbrahim Yınal da ordusunu geri çekmek zorunda kalmıştı.³⁴ Kısaca İbrahim Yınal, Anadolu Seferi'ne çıkmadan önce bu coğrafyadaki konumunu iyice güçlendirmişti. Nitekim İbnü'l-Esîr³⁵, bu sırada Tuğrul Bey'in adı zikredilmeden İbrahim Yınal adına hutbe okutulduğunu

³² İbnü'l-Esîr, IX, 409; Kafesoğlu, "Selçuk'un Oğulları ve Torunları", s. 126; Huart, "Kâküyiler", *İA*, VI, 109; Merçil, "Sultan Tuğrul Bey", s. 88.

³³ İbnü'l-Esîr, IX, 410. Yukarıda da belirttiğimiz üzere İbrahim Yınal, akrabasından olan Ahmed adındaki bir şahsı Annâzî Ebu's-Şevk'in kardeşi olan Sürhâb'ın elinde bulunan yerleri almakla görevlendirmişti. İbrahim Yınal'ın Ahmed b. Tâhir adındaki vezirinin de askerî faaliyetlerde bulunduğu görülmektedir. Muhtemelen bahsedilen iki kişi aynıdır ve bu kişi muhtemelen Selçuklu ailesine mensup birisidir, bkz. İbnü'l-Esîr, IX, 414.

³⁴ İbnü'l-Esîr, IX, 414; Kafesoğlu, "Selçuk'un Oğulları ve Torunları", s. 126; Merçil, "Sultan Tuğrul Bey", s. 88; Özaydın, "Annâzîler", *DİA*, III, 216.

³⁵ *el-Kâmil*, IX, 405, 419.

nakletmektedir ki, bu durum onun Tuğrul Bey'den bağımsız bir düşünce içinde olduğuna kanıt gibidir. Belki de kazanmış olduğu başarılarından sonraki bu tavrı ileride Tuğrul Bey'le arasının bozulma sebeplerinden bir diğeri olacaktır.

İbrahim Yınal'ın Azerbaycan ve Anadolu Faaliyetleri

Dandanakan Savaşı'ndan sonra toplanan kurultayda alınan kararlar gereği gidilen toprak paylaşımında ülkenin batı kesimleri Tuğrul Bey'in hâkimiyetine bırakılmıştı. Muhtemelen o toplantıda bulunan kişiler, Tuğrul Bey'in yaklaşık 10 yıl sonra hâkimiyet sahasını Anadolu'ya kadar genişletebileceğini tahmin dahi edemezlerdi. Tuğrul Bey'in bu hızlı harekâtı gerçekleştirmesinde İbrahim Yınal'ın rolü hiç kimse tarafından yadsınamaz. Bununla birlikte diğeri iki önemli unsuru da zikretmek yerinde olacaktır. Birincisi Tuğrul Bey'in karşısına çıkabilecek güçlü bir siyasî ve askerî gücün bölgede bulunmuyor olması, ikincisi ise Mâverâünnehir'den Selçuklu hâkimiyet bölgesine yoğun bir Türkmen nüfusunun gelmesidir. Selçuklular, devletlerini kurduktan sonra eski alışkanlıklarından farklı olarak hızlı bir şekilde yerleşik düzene geçmeye ve teşkilâtlanmaya başlamışlardı. Mâverâünnehir coğrafyasından Horasan'a gelen Türkmenler burada yerleşme imkânı bulamamış, onlar da daha batıya, Rey, el-Cibâl ve Hemedân bölgesine, diğeri bir ifadeyle İbrahim Yınal'ın faaliyet sahasına gitmek zorunda kalmışlardır. Ancak onların burada da barınması mümkün olmamıştır. Nitekim İbnü'l-Esîr³⁶: “*Mâverâünnehir'de bulunan Oğuzlar'ın büyük bir kısmı İbrahim Yınal'ın yanına gelmiş, bunun üzerine Yınal onlara: 'Sizin burada kalmanız ve ihtiyaçlarınızı buradan karşılamanızdan dolayı ülkem sıkıntı içine girdi. Bana kalırsa yapacağınız en doğru iş Rumlara karşı gazâyâ çıkıp Allah yolunda cihad etmenizdir. Böylece ganimet de elde edersiniz. Ben de sizin izinizden gelip yapacağınız işlerde size yardımcı olacağım.' demiş, onlar da kabul edip sefere çıkmışlardı.*” demektedir. Diğeri bir ifadeyle Tuğrul Bey'in Azerbaycan ve Anadolu faaliyetleri biraz da zorunluluktan kaynaklanmış, ancak bu zorunluluk daha sonra fırsata çevrilmiştir.

Aslına bakıldığında Anadolu'daki Selçuklu faaliyetleri daha önce başlatılmış, İbrahim Yınal bu sürece daha sonra dâhil edilmiştir. Batı İran'daki başarılı faaliyetlerden sonra başkentini Nîşâbü'r'dan yeni fethedilmiş bulunan Rey'e nakleden Tuğrul Bey, Selçuklular'a bağlı bulunan

³⁶ *el-Kâmil*, IX, 415. Ayrıca bkz. İbnü'l-Cevzî, II, 444; Agacanov, *Selçuklular*, s. 118; Bosworth, “The Political and Dynastic History”, s. 41, 43.

ve muhtemelen yurt sıkıntısı içindeki kalabalık Türkmen gruplarını Hasan b. Musa Yabgu³⁷ ile Yâkûtî b. Çağrı Bey'in idaresine vererek Azerbaycan'ı ele geçirmekle görevlendirmiştir. Bu sırada İbrahim Yınal, Hemedân ve çevresini tamamen ele geçirmiş, daha da batıya yönelerek Dicle sahillerine kadar ki bölgede faaliyetlerini devam ettirmiştir.³⁸ Ancak bu sırada gerçekleşen bir olay İbrahim Yınal'ın Anadolu'ya gelmesi ve büyük bir zafer elde etmesine zemin hazırlamıştır.

Selçuklular'ın batıya doğru genişlemesine belirttiğimiz iki şehzadeye ek olarak Kutalmış b. Arslan Yabgu'nun faaliyetleri de eklenmişti. Kutalmış, daha ziyade Kafkasya bölgesinde faaliyetlerde bulunurken Şehzade Hasan doğrudan Doğu Anadolu'yu hedeflemişti. Bir süre Erzurum ve çevresinde fetih faaliyetlerinde bulunan Hasan, daha sonra Van gölü çevresine inerek burayı ele geçirmeye karar verdi. Selçuklular'ın geniş çaplı bu harekâtı Bizans'ın Vaspurakan bölgesi valisi Aaron'un harekete geçmesine neden oldu. O, Gürcistan valisi Kekavmenos'tan aldığı destekle Büyük Zap suyu civarında Şehzade Hasan'ın kuvvetlerini pusuya düşürerek ağır bir yenilgiye uğratmıştı. Bu mücadele şehit düşenlerden biri de Şehzade Hasan olmuştu. Tuğrul Bey'i çok üzen bu gelişme, Selçuklular'ı Anadolu politikasını gözden geçirmeye sonra da yeniden planlamaya itti. Artık bundan sonraki seferler daha güçlü ordularla ve çok daha sistemli bir şekilde yapılacaktı. Her şeyden evvel bu organizasyonunun başına uygun birini getirmek gerekiyordu. Böylece Selçuklular'ın batıya doğru genişlemesine büyük katkı sağlayan İbrahim Yınal, Azerbaycan Genel Valiliği'ne atandı. Kutalmış da bu hususta ona destek vermek üzere görevlendirildi. Selçuklular'ın Anadolu fethi konusundaki yeni politikası artık hanedana mensup kişilerce yönlendirilecek ve yönetilecekti. İbrahim Yınal ve Kutalmış'ın önderliğinde ve Bizans kaynaklarında 100 bin kişi olduğu kaydedilen Selçuklu ordusu zaman kaybetmeden harekete geçti. Selçuklular'ın bu harekâtına karşı koyamayacağını düşünen Aaron ile Kekavmenos, derhal Bizans İmparatoru IX. Konstantin'den yardım istedi. İmparatorun emriyle Gürcüler'den büyük bir kuvvet toplayan Bizans generali Liparit, Aaron ve Kekavmenos'a katıldı. Diğer taraftan Selçuklu ordusunun gücünden çekinen Kekavmenos, İbrahim Yınal'a barış teklif etti. Bizanslılar, Ermeni ve Gürcülerden aldıkları destekle 35 bin kişi civarında idi. Gelen barış teklifine rağmen Şehzade Hasan'ın

³⁷ Nikephoros Bryennios (*Tarihin Özü*, çev. Bilge Umar, İstanbul 2008, s. 44), Hasan'ın lakabını Sağır olarak kaydeder.

³⁸ Şebânkâreî, s. 98; Mükrimin Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri I Anadolu'nun Fethi*, İstanbul 1944, s. 44; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 34; Pırneya-İkbâl, *Tarih-i İran*, s. 313-314.

intikamının da alınması planlandığı için bu istek kabul görmedi. Nihayetinde Bizans ordusu Hasankale (Kapetru) mevkiine gelerek karargâh kurdu. Selçuklu ordusu ise Aras ırmağını takiple birkaç kale fethederek Erzurum'a gelmiş, yapılan hücumla burası da ele geçirilmişti. Harekâtına devam eden Selçuklu ordusu, Hasankale'ye gelerek Bizans ordusunun karşısında yerini aldı. İkiye ayrılmış olan Selçuklu ordusunun bir kısmına İbrahim Yınal, ikinci kısmına ise Kutalmış komuta ediyordu. 18 Eylül 1048³⁹ tarihinde başlayan savaş bütün gün ve gece boyunca devam etmişti. Neticede Bizans ordusu büyük bir mağlubiyete uğratıldı, Liparit de esir edildi. İbrahim Yınal, başta Liparit olmak üzere ele geçirilen büyük miktardaki ganimetle birlikte Tuğrul Bey'in huzuruna çıktı.⁴⁰ Tuğrul Bey, bu büyük başarıdan dolayı İbrahim Yınal'ı 40 bin altınla ödüllendirmek istemişse de o bunu kabul etmemişti. Kazanılan bu büyük zafer, Balkanlar'daki Peçenek tehlikesinin de baş göstermesiyle Bizans'ın barış istemesine neden oldu. Yapılan uzun görüşmelerden sonra varılan anlaşmayla Anadolu'ya yapılan Selçuklu akınlarına bir süre ara verildi. Bu sürede Bizans özellikle Doğu Anadolu'daki bazı kritik önemdeki askerî mevzileri güçlendirme yoluna gitti.⁴¹

³⁹ Savaşın tarihi Mikhael Attaleiates (*Tarih*, çev. Bilge Umar, İstanbul 2008, s. 56) tarafından 1048 olarak verilmektedir. Ermeni Tarihçisi Smbat Sparapet (Başkumandan Simbat) (*Chronicle*, translated Robert Bedrosian, New Jersey 2005, s. 23), 1049 ve Ernst Honigmann (*Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, çev. F. Işıltan, İstanbul 1970, s. 178) ise 18 Eylül 1049 tarihini vermektedir.

⁴⁰ İbnü'l-Cevzî (II, 444), İbrahim Yınal'ın İstanbul'a 15 günlük mesafeye ulaştığını, Bizanslılar'dan 100 binden fazla tutsak ve koyun, 4 bin zırh ile 10 bin sığırla geri döndüğünü zikretmektedir ki, bu bilgi biraz abartılı görünmektedir.

⁴¹ Mikhael Attaleiates, s. 56-57; Ioannes Zonaras, *Tarihlerin Özeti*, (Çev. Bilge Umar), İstanbul 2008, s. 90-91; Nikephoros Bryennios, s. 44; Aristakes Lastivertci, *History*, translated Robert Bedrosian, New York 1985, s. 88-90; Ebû Abdullah Muhammed el-Azimî, *Azimî Tarihi (Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler: H. 430-538)*, (Metin, Çeviri, Notlar ve Açıklamalar A. Sevim), TTKY, Ankara 1988, s. 9-10; Urfalı Mateos, *Vekayi-Nâme (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, (Çev. Hrant D. Andreasyan), TTKY, Ankara 1987, s. 85-86; İbnü'l-Cevzî, II, 444; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, çev. Mehmet Keskin, İstanbul 2000, XII, 153; Honigmann, aynı eser, s. 177-178; René Grousset, *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, çev. Sosi Dolanoğlu, İstanbul 2005, s. 573 vd.; Marie Félicité Brosset, *Gürcistan Tarihi*, (Çev. H. D. Andreasyan, Haz. E. Merçil), TTKY, Ankara 2003, s. 283; Yinanç, *Anadolu'nun Fethi*, s. 45-47; Kafesoğlu, "Selçuk'un Oğulları ve Torunları", s. 126; Turan, *Selçuklular*, s. 121-122; Bosworth, "The Political and Dynastic History", s. 43; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 35; Agacanova, *Selçuklular*, s. 119; Pîrneya-İkbâl, *Tarih-i İran*, s. 314; Öngül, *Selçuklular*, I, 25-26.

Tuğrul Bey ile İbrahim Yınal Arasındaki Mücadele

Başarılı bir şekilde tamamlanan Anadolu ve Azerbaycan faaliyetlerinden sonra 441/1049-1050 tarihinde Tuğrul Bey, İbrahim Yınal'ın hâkimiyetinde bulunan Hemedân şehri ve el-Cibâl bölgesinin kendisine teslim edilmesini istedi. İbrahim Yınal ise kardeşinden gelen bu teklifi kabul etmediği gibi, ağabeyiyle aralarında husumet çıkarmakla itham ettiği veziri Ebû Ali'yi cezalandırma yoluna gitti. Ardından askerleriyle birlikte Tuğrul Bey'in yanından ayrılarak onunla mücadeleye giriştiyse de mağlup olmaktan kurtulamadı. Ardından Tuğrul Bey, onun hâkimiyetindeki bölgeyi ele geçirince, İbrahim Yınal kaçarak Sermâc Kalesi'ne sığındı. Müstahkem bir kale olmasına rağmen, Tuğrul Bey'in sahip olduğu askerî güç sayesinde İbrahim Yınal kaleden indirildi. Tuğrul Bey kendisine karşı isyan etmiş olmasına rağmen, kardeşine iyi davranmış, daha önceleri onun hâkimiyetinde bulunan yerlerin büyük kısmını kardeşine iktâ etmiştir. Ayrıca ona isterse kendisine iktâ edilen bölgeye gitmesi veya kendisinin yanında kalması şeklinde teklifte bulunmuş, İbrahim Yınal da Tuğrul Bey'in yanında kalmayı uygun bulmuştu.⁴² Aslına bakılırsa Tuğrul Bey'in bu teklifi eski Türk geleneğine uygun değildi. Geleneğe göre bölge İbrahim Yınal tarafından ele geçirildiği için onun hâkimiyetinde kalmalıydı. Nitekim Dandanakan Savaşı'ndan sonra toplanan kurultayda fethedilecek olan bölgeler de paylaşımına dâhil edilmişti. Bu sebeple Hemedân ve el-Cibâl bölgesi ve ardından Anadolu'daki başarılı faaliyetlerinden sonra Tuğrul Bey'in İbrahim Yınal'dan hâkimiyet bölgesini kendisine teslim etmesini istemesini farklı bir bakış açısıyla değerlendirmek yerinde olur. Tuğrul Bey'in belirttiğimiz yerleri kardeşinin elinden alma sebebini, iyice güçlenen İbrahim Yınal'ı kontrol altına almak veya onun kendisine olan sadakatini ölçmek şeklinde de değerlendirmek mümkündür. Bu durumda şu soruyu sormak icap eder. Tuğrul Bey, İbrahim Yınal'ı mağlup ettikten sonra ele geçirdiği ve büyük kısmı kardeşinin eski hâkimiyet bölgesi olan yerleri neden isyan eden kardeşine iktâ etmek istemiştir? Burada anahtar kelime şüphesiz iktâ olacaktır. Tuğrul Bey, İbrahim Yınal tarafından ele geçirildiği için onun hâkimiyet bölgesi olan yerleri kendi hâkimiyetine almış, ardından da kardeşine iktâ ederek mevcut statüyü değiştirmiştir. Diğer bir ifadeyle kendi bölgesine hâkim durumda bulunan, adına hutbe okutan veya okutulan İbrahim Yınal'ı bu sayede hukuken kendisine bağlamak, büyük sultan olduğunu kardeşine ve ona bağlı gruplara da tasdik ettirmek istemiştir.

⁴² Azimî, s. 12; İbnü'l-Esîr, IX, 423; Yinanç, *Anadolu'nun Fethi*, s. 48-49; Kafesoğlu, "Selçuk'un Oğulları ve Torunları", s. 127; Turan, *Selçuklular*, s. 126; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 36; Pirneya-İkbâl, *Tarih-i İran*, s. 314; Öngül, *Selçuklular*, I, 28.

Tuğrul Bey'in kendisine isyan etmiş olmasına rağmen kardeşini affetmesi ve ona iyi davranmasının nedenini bu bakış açısıyla değerlendirmek daha doğru olacaktır.

İbrahim Yınal'ın Tuğrul Bey'in Yanındaki Faaliyetleri

Tuğrul Bey'in Bağdad'a gitmesinden sonra Selçuklu askerleri ve Araplar arasında çıkan bazı karışıklıklar üzerine Vezir Amîdülmülk devreye girmiş, özellikle Arap kabileleri ile Selçuklular arasında arabuluculuk vazifesi üstlenmişti. Tuğrul Bey, bu sorunu hallettikten sonra daha batıya yönelerek Diyarbakır'a geldi. Diyarbakır bu sırada Mervânîler'den Nasrüddevle Ahmed'in⁴³ hâkimiyetinde bulunuyordu. Bir süre sonra İbrahim Yınal yanındaki 20 bin kişilik kuvvetle Tuğrul Bey'in yanına gitmeyi uygun buldu. Bölgedeki ümerâ ve halk onu karşıladı. İbrahim Yınal, Vezir Amîdülmülk'e Araplar ile Selçuklular arasındaki arabuluculuk yapması sebebiyle kızmış ve: *"Bu Araplar kim oluyor ki, sen onları sultana rakip kabul edip de aralarını düzeltmeye çalışıyorsun?"* demişti. Vezirin cevabı ise: *"Sen sultanın nâibisin, nasıl istersen öyle yap."* şeklinde olmuştu.⁴⁴ Bu sırada kendisini karşılamaya gelenlerin getirdiği hediyeleri beraberinde bulunan Türkmenler'e dağıtan İbrahim Yınal, sultanla görüşmeden önce dinlenmeye çekildi. Ertesi gün Tuğrul Bey'le görüşmeye giden İbrahim Yınal'ı Tuğrul Bey ayağa kalkarak karşılamış, bu sırada İbrahim Yınal sultanın elini öpmüş, sultan da İbrahim Yınal'ın boynuna sarılarak ve onu öperek karşılık vermişti. İki taraftaki bu iyi niyet ve samimiyet Musul ve ona bağlı yerlerin İbrahim Yınal'a verilmesine zemin hazırlamıştı. Daha sonraki dönemde Tuğrul Bey'in Sincar'a yönelik faaliyetlerinde İbrahim Yınal'ın rolü arabulucuk olmuştu.⁴⁵ Bölgede yaşananlar ve baş gösteren yiyecek sıkıntısı sebebiyle Tuğrul Bey askerlerini Horasan'a göndermiş, kendisi de Bağdad'a gitmeyi uygun görmüştü. Bu İbrahim Yınal'a daha rahat hareket edebilme imkânı sağlayabilecek bir gelişmeydi. Nitekim İbrahim Yınal, ilk isyanından sonra Sultan Tuğrul Bey'in yanında kalmayı tercih etmesinden bu yana bir hayli zaman geçmişti. Onun için kendisinin hâkim olacağı bir

⁴³ Mervânîler, 983-1085 tarihleri arasında Meyyâfarikîn (Silvan) merkezli olarak Diyarbakır ve çevresinde hüküm sürmüş bir hanedandır. Arslan Yabgu'ya bağlı Oğuzlar'ın (Yabgulular) bu bölgede sorun çıkarması üzerine Tuğrul Bey'le iyi ilişkiler kurmuş, Büveyhîler adına okutmakta olduğu hutbeyi Selçuklu sultanı adına çevirmiştir, bkz. Abdürrahim Tufantoz, "Mervânîler", *DİA*, XXIX, 230-231.

⁴⁴ Sibt İbnü'l-Cevzi, II, 45-46.

⁴⁵ Sincar halkı daha önce Kutalmış'la mücadele ederek onu mağlubiyete uğratmış, Kutalmış'ın ölen askerlerinin başları, kulak, burun ve dudakları kesilerek mızrakların ucunda teşhir edilmişti, bkz. Bundârî, s. 10.

yönetim bölgesine sahip olmanın zamanı artık gelmişti. Bu amaçla Tuğrul Bey'e başvurarak kendisine yeniden bir iktâ, hatta daha fazlasının verilmesini talep etti. Tuğrul Bey bu isteğe: “*Biz ancak sana senin fethettiğin yerleri veririz, eğer Rahbe'ye gidersen orası senin olsun.*” şeklinde cevap verdi. Bu sözlerin İbrahim Yınal'ın pek hoşuna gitmediği anlaşılmaktadır. Ancak Tuğrul Bey, bu tarz bir cevap vermiş olmasına rağmen, daha sonra mevcut şartları da göz önünde bulundurarak Musul'u İbrahim Yınal'a bırakmayı uygun bulmuştu. Bu sayede hem bölgedeki Selçuklu hâkimiyeti devam ettirilmiş hem de İbrahim Yınal'ın isteği kabul edilerek muhtemel bir kırgınlığın önüne geçilmiş oldu. İbrahim Yınal bölgeye geldikten sonra Arap emîrlerden ikisi olan Nûruddevle b. Mezyed ile Musul hâkimi Kureyş b. Bedrân'a haber göndererek artık bölgenin yeni hâkiminin kendisi olduğunu, bu sebeple davranışlarına dikkat etmeleri gerektiğini bildirmişti.⁴⁶ Diğer bir ifadeyle Tuğrul Bey'e göstermiş oldukları itaatsizliğin tekrarlanmaması için onları ciddi şekilde uyarıyordu. Tuğrul Bey ise Musul'u İbrahim Yınal'ın hâkimiyetine bıraktıktan tekrar Bağdad'a dönmüştü.⁴⁷

İbrahim Yınal'ın İkinci Kez İsyan Etmesi

Tuğrul Bey'in Musul'u İbrahim Yınal'a bırakması, ilk isyanından sonra onu kendi kontrolünden uzaklaştırması anlamı da taşımaktaydı. Diğer bir ifadeyle İbrahim Yınal'ın Musul'da kalması aynı zamanda onun kendisine olan bağlılığını göstermesi için fırsat anlamına gelmekteydi. Ancak İbrahim Yınal, 450/1058 tarihinde Musul'dan ayrılarak el-Cibâl'e geldi. Onun bu hareketi Tuğrul Bey tarafından yeni bir isyan olarak

⁴⁶ İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb fi Tarihi Haleb/Biyografilerle Selçuklular Tarihi*, çeviri, not ve açıklamalar Ali Sevim, TTKY, Ankara 1989, s. 4; İbnü'l-Esîr, IX, 477-478; Bundârî, s. 10; Sıbt İbnü'l-Cevzî, II, 45-46, 51; İbn Kesîr, XII, 171; Kafesoğlu, “Selçuk'un Oğulları ve Torunları”, s. 123; Köymen, *Tuğrul Bey*, s. 27, 50; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 42; İkbâl, *Veżâret*, s. 15; Erdoğan Merçil, “Selçuklular ve Türkçe”, *Makaleler (Selçuklular)*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2011, s. 102. Sıbt İbnü'l-Cevzî (aynı yer), İbrahim Yınal'ın Amîdülmülk'e Türkçe olarak: “*Araplarla sultanın arasını buldun mu? Onları barışa razı ettin mi? Ancak barış, birbirine eşit kimseler arasında olur.*” dediğini, bunun üzerine Amîdülmülk'ün: “*Ey emîr! Durumun neyi gerektirdiğini çok iyi biliyorsun. Araplar, büyük bir topluluktur. Onların barış istemeleri dağınık ve parçalanmış durumda bulunmaları sebebiyledir. ...Şu an sultanın nâibi durumundasın, bu nedenle biz sana tâbiyiz. Böylece sen uygun gördüğün şeyi yap.*” cevabını vermişti.

⁴⁷ İbnü'l-Esîr, IX, 478, 480; Turan, *Selçuklular*, s. 135; Köymen, *Tuğrul Bey*, s. 50; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 42. Tuğrul Bey'in bu seferinin Fâtımîler'e kaptırılan bölge hâkimiyetinin tekrar kazanılmasına yönelik bir düşünceyle yapıldığı görüşü de ileri sürülmektedir, bunun için bkz. Süleyman Genç, “Selçuklu Tarihinde İbrahim Yınal İsyanı ve Onun Fatîmî Arkaplanı”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 31, İzmir 2010, s. 25 vd.

değerlendirildi. Tuğrul Bey, önemli hâdimlerinden Savtegîn'i⁴⁸ İbrahim Yınal'a elçi olarak göndererek yanına çağırdı (Muharrem 450/Şubat-Mart 1058). Diğer taraftan Abbâsî halifesi de duruma müdahil olmuş ve İbrahim Yınal'a bir mektup yazarak geri dönmesini talep etmişti. Her iki taraftan gelen bu iyi niyetli davetler neticesinde İbrahim Yınal, Musul'dan ayrılmasının isyan olarak algılandığını fark ederek, o sırada Bağdad'ta bulunan Tuğrul Bey'in yanına gitmek durumunda kaldı (Muharrem sonu/Mart sonları 1058).⁴⁹ Burada bu fiili isyan etmek maksadıyla gerçekleştirmediği konusunda Tuğrul Bey'i ikna etmeye muvaffak oldu. Ancak mevcut durum Arslan Besâsîrî ile Musul'un eski hâkimi Kureyş b. Bedrân'ın işine yaramış, kuşattıkları Musul'u aynı gün içerisinde zapt etmişlerdi. Tuğrul Bey bunun üzerine yanındaki az bir kuvvetle Musul üzerine yürüdü. Onun hareketiyle birlikte Arslan Besâsîrî ile Kureyş, Musul'dan ayrılmayı tercih etti.⁵⁰

Ancak gerçekleştirilen bu sefer İbrahim Yınal'ın ikinci kez olmak üzere isyan etmesine zemin sağladı. Arslan Besâsîrî ile Kureyş'in Musul'dan ayrılması üzerine Tuğrul Bey, onları takip etmek maksadıyla Nusaybin'e gitmişti. Bu sırada İbrahim Yınal onun yanından ayrılarak Hemedân'a gitmeyi uygun buldu ve 26 Ramazan 450/16 Kasım 1058 tarihinde şehre ulaştı. Muhtemeldir ki, bu hareketi onu isyana götüren ilk adım olacaktı. Nitekim buraya vardığında Türkmenler ona katılacak, bu sayede önemli bir askerî güce sahip olacaktı. Diğer bazı rivayetlere göre İbrahim Yınal'ın Hemedân'a gelmesi daha önceden planlanan bir adımdı ve amaç tamamen isyan etmeye yönelikti. Çünkü İbrahim Yınal, bir taraftan Fatımîler ile yazışmakta, diğer taraftan da Arslan Besâsîrî tarafından saltanatı ele geçirmesi hususunda teşvik edilmekteydi. Hatta bir Fatımî dâisi olan el-Müeyyed, İbrahim Yınal ile iletişime geçmesi için görevlendirilmişti.⁵¹

⁴⁸ Savtegîn ile birlikte halifenin hediyesi olan altın işlemeli ferace, Mekke sarığı ve birlikte bir at da hediye olarak gönderilmişti, bkz. Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Makaleler*, II, 57-58. Savtegîn hakkında bkz. Erdoğan Merçil, "Emir Savtegin", *Makaleler (Selçuklular)*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2011, s. 70 vd.

⁴⁹ Sıbt İbnü'l-Cevzî (*Makaleler*, II, 58), bu tarihin Safer/Mart-Nisan olarak da rivayet edildiğini nakletmektedir.

⁵⁰ İbnü'l-Esîr, IX, 484; İbn Kesîr, XII, 182; Turan, *Selçuklular*, s. 136; Köymen, *Tuğrul Bey*, s. 52; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 43; Merçil, "Savtegin", s. 71; Pîrneya-İkbâl, *Tarih-i İran*, s. 319; Öngül, *Selçuklular*, I, 35. Sıbt İbnü'l-Cevzî (*Makaleler*, II, 35), 449/1057-1058 yılı olaylarını naklederken İbrahim Yınal'ın Tûs'ta ikamet ettiği bilgisini vermektedir.

⁵¹ İbrahim Yınal'ın Fatımîler ile yaptığı yazışmalarda onlardan silah, mal, hilat ve unvan talep ettiği, karşılığında ise Tuğrul Bey'e isyan edeceği kaydedilmektedir. Fatımîler'in planına göre İbrahim Yınal başarılı olursa kendilerine itaat edecek ve Fatımî halifesi adına hutbe

İbrahim Yınal'ın Hemedân'a dönmesi Tuğrul Bey'i rahatsız etmiş olacak ki, acilen Nusaybin'den Hemedân'a gitmeyi uygun bulmuştu. Bu şehre geldikten sonra özellikle Bağdad'ta Tuğrul Bey'in Hemedân'da mahsur kaldığı haberi hızla yayılmıştı.⁵²

Gelişen süreçte Tuğrul Bey'in yanında fazla asker kalmamış, İbrahim Yınal'a ise pek çok katılım olmuştu. Tuğrul Bey döneminde gulâm sisteminin hayata geçirilmesiyle birlikte Türkmenler'in merkezden uzak tutulmaları, kısaca Türkmen Beyleri'ni bertaraf etmeye yönelik politikalar onların küsmesine neden olmuş, neticesinde İran'da kalan gruplar iktidar karşısı hanedan üyelerini desteklemeyi seçmişlerdi. Ayrıca bir kısım Türkmen askeri, ailelerinden uzun süre ayrı kalmalarından dolayı Tuğrul Bey'den pek memnun değillerdi. Bununla birlikte İbrahim Yınal, Türkmenler'i Irak'a gitmeye mecbur etmeyeceği ve Tuğrul Bey'le barışarak kendilerini yarı yolda bırakmayacağı konusunda da ikna etmişti. Bütün bunlar Tuğrul Bey'i iyice zor duruma sürüklerken, yetmezmiş gibi İbrahim Yınal'ın iki yeğeni Muhammed ve Ahmed (Ertaş'ın çocukları) büyük bir orduyla amcalarına katılmışlardı. Artık Tuğrul Bey'in İbrahim Yınal'a karşı koyamayacağı kesin bir durumdu. Hemedân'da kalmak onun için tehlikeli oluşturacağından başkent Rey'e çekilmek daha doğru bir karar olacaktı. Hemedân'a vardığı zaman muhtemel bir isyana karşı veziri Amîdülmülk ve eşi Altuncan Hatun'u Bağdad'a göndermeyi uygun bulmuştu.⁵³ Onun bu hareketi belki de saltanatının devamını sağlayan önemli kararlarından biri olacaktı.

okutacaktı. Böylece de Selçuklu desteğinden mahrum kalan Abbâsîler'e karşı üstünlük sağlanmış olunacaktı, geniş bilgi için bkz. Genç, "İbrahim Yınal İsyanı", s. 29 vd.

⁵² *Selçuknâme*, s. 16; Râvendî, I, 106; Sadreddîn el-Hüseyînî, s. 13; Abu'l-Farac, I, 313; İbnü'l-Adîm, s. 4; İbnü'l-Cevzî, II, 464; İbnü'l-Esîr, IX, 484; Bundârî, s. 12; Reşîdüddîn, s. 100; İbn Kesîr, XII, 182; Şebânkâreî, s. 99; *Tarih-i Güzide*, s. 353; Ahmed b. Mahmûd, s. 54-55; Kafesoğlu, "Selçuk'un Oğulları ve Torunları", s. 128; Köymen, *Tuğrul Bey*, s. 52; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 43 vd.; Genç, "İbrahim Yınal İsyanı", s. 30. Bundârî (aynı yer), Tuğrul Bey'in İbrahim Yınal'ın isyanından sonra yedi günde Nusaybin'den Hemedân'a vardığını nakletmektedir.

⁵³ Râvendî, I, 106; Sadreddîn el-Hüseyînî, s. 13-14; Azimî, s. 17; İbnü'l-Adîm, s. 4; İbnü'l-Cevzî, II, 464-465; İbnü'l-Esîr, IX, 484-485, 488; Bundârî, s. 12; İbn Kesîr, XII, 182; Şebânkâreî, s. 99; Mîrhând, Seyyid Muhammed b. Burhâneddîn Hâvendşah, *Tarih-i Ravzâtü's-safâ*, Tahran 1339 hş., IV, 262; Ahmed b. Mahmûd, s. 55; Kafesoğlu, "Selçuk'un Oğulları ve Torunları", s. 128; Sümer, *Şahıs Adları*, II, 583; Abbâs Pervîz, *Tarih-i Selâcuke ve Hârizmşâhân*, Tahran 1351 hş., s. 109; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 43; Pîrneya-İkbâl, *Tarih-i İran*, s. 319; Öngül, *Selçuklular*, I, 35-36; Salim Koca, *Selçuklu Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri*, Ankara 2011, s. 4-5.

İbrahim Yınal'ın güçlenmesi, Tuğrul Bey'in de bir o kadar zayıflaması anlamına gelmekteydi. Onun için Rey'e çekildikten sonra Horasan hâkimi olan yeğeni Alp Arslan'dan⁵⁴ yardım istemek zorunda kaldı.⁵⁵ Tuğrul Bey diğer taraftan daha önce muhtemel bir Besâsîri saldırısına karşı Bağdad'a gönderdiği eşi ve Vezir Amîdülmülk'ten de yardım istemişti.⁵⁶ Onun bu yardım istekleri cevapsız bırakılmamış, hem yeğenleri hem de eşi kendisine yardıma gelmişti. Neticede iki taraf 9 Cemâziyelâhir 451/23 Temmuz 1059 tarihinde Rey yakınlarında karşı karşıya geldi. Öğlene kadar süren çetin bir mücadeleden sonra İbrahim Yınal, yanındaki birkaç adamıyla birlikte kaçmaya çalıştıysa da atının bitap düşmesi nedeniyle, iki yeğeni Ahmed ve Muhammed ile birlikte Melik Alp Arslan tarafından esir edildi. Tuğrul Bey, kendisiyle ikinci kez taht mücadelesine giren kardeşi İbrahim Yınal'ı bu kez affetmedi. Zaten en başından itibaren bu kez kardeşini affetmeyeceğini söylüyordu. Neticede o, savaşla aynı gün olan 9 Cemâziyelâhir 451/23 Temmuz 1059 tarihinde Tuğrul Bey'in emriyle yayının kirişiyle boğularak öldürüldü. Yeğenleri Ahmed ve Muhammed de kendisiyle aynı akıbeti paylaşmıştı.⁵⁷

⁵⁴ İbnü'l-Esîr (IX, 489), bu sırada Çağrı Bey'in ölmesi üzerine onun oğulları Alp Arslan, Yâkûtî ve Kavurd'tan yardım istediğini zikretmektedir. Ancak olayların kronolojisine bakıldığında Tuğrul Bey-İbrahim Yınal mücadelesi sırasında Çağrı Bey henüz hayatta olmalıdır. İbnü'l-Cevzî (II, 476), de bu yönde görüş belirtmektedir. İbnü'l-Esîr (X, 26), Çağrı Bey'in ölüm tarihini Recep 451/Ağustos-Eylül 1059 olarak vermektedir. Çağrı Bey'in oğullarından üçünün de amcalarına yardıma gelmesi, muhtemelen babaları Çağrı Bey'in isteğiyle gerçekleşen bir durumdur. Bu konuda ayrıca bkz. Köymen, *Tuğrul Bey*, s. 19; Cihan Piyadeoğlu, *Çağrı Bey*, Timaş, İstanbul 2011, s. 131-132.

⁵⁵ Ahmed b. Mahmûd (s. 55) Tuğrul Bey'in Alp Arslan'dan yardım isteğini şu şekilde nakletmektedir: "*Sultan Tuğrul, Alp Arslan'a mektup yazıp imdat istedi ve 'Kardeşim bana muhalefet ve isyan eyledi. Benim ülkemi karıştırmaya ve devletimi yabancıya vermeye niyet eder, askerimin çoğu ona tâbi, bana ise karşı oldular. Şimdi benim oğlum iyilik edip, gelip bana yardımcı olsun ve kardeşimden öcümü alıversin. Yaşama sevincime çok keder gelip, üzülmekteyim. Senin gelmeni bekliyorum. Amcana zarar olmasından korkuyorsan, mektup vardığı gibi, bu tarafa acele ve süratle sefer edesin.'* dedi. Mektup bu şekilde son buldu.... Alp Arslan vuku bulan olayı anladı... Büyük bir ordu ile çıkıp Irak'a ulaştı, gelip Hemedân'a vardı."

⁵⁶ İbrahim Yınal'ın isyanı sırasında Vezîr Amîdülmülk'ün Altuncan Hatun'un ilk eşinden olan oğlu Enûşîrvân'ı tahta geçirmek için çok çaba ve mal sarf ettiği, Altuncan Hatun'un her ikisini tutuklatmak istemesi üzerine isteklerini gerçekleştiremeyen Amîdülmülk ile Enûşîrvân'ın kaçtığı, daha sonra Altuncan Hatun'un Tuğrul Bey'e yardım etmek üzere harekete geçmesi sırasında oğlu Enûşîrvân'ın ona katıldığı şeklinde de bir bilgi rivayet edilmektedir, bkz. Bundârî, s. 12; Ayrıca bkz. İbn Kesîr, XII, 182.

⁵⁷ *Selçuknâme*, s. 16; Râvendî, I, 106; Sadreddîn el-Hüseynî, s. 14; Abu'l-Farac, I, 313; İbnü'l-Adîm, s. 5; İbnü'l-Cevzî, II, 476; İbnü'l-Esîr, IX, 488-489; İbn Kesîr, XII, 184-185; Şebânkâreî, s. 99; *Ravzâtü's-safâ*, IV, 262; *Tarih-i Güzide*, s. 353; Ahmed b. Mahmûd, s. 55;

İbrahim Yınal'ın ölümünden yaklaşık 13 yıl sonra Melikşah ile amcası Kavurd taht mücadelesine girişmiş, bu mücadeleden galip çıkan Sultan Melikşah olmuştu. Esir edilen Kavurd'un daha sonra Hemedân'a gönderilerek hapsedildiği kaydedilmektedir. Bu olaydan yaklaşık üç ay sonra Hemedân'a gelen Sultan Melikşah'ın ziyareti sırasında Kavurd öldürülmüş ve geceleyin İbrahim Yınal'ın yanına gömülmüştü. Bu bilgiden de anlaşılacağı üzere İbrahim Yınal, Hemedân şehrinde gömülmüştür⁵⁸. Diğer taraftan İbnü'l-Esîr⁵⁹, Tuğrul Bey ile İbrahim Yınal arasındaki savaşın Rey yakınlarında meydana geldiğini belirtmektedir. Bu durumda Tuğrul Bey kardeşini kendi mezarının da bulunduğu başkent Rey'e gömdürmek istememiş, cenazesini yaklaşık 250 km batıdaki İbrahim Yınal'ın hâkimiyeti merkezi Hemedân şehrine göndermiştir.⁶⁰

Sonuç

Her devletin kuruluşu sırasında bazı kişiler ön plâna çıkarak etkin roller üstlenmişlerdir. Ancak bu kişilerden çoğunun tarih kitaplarında yer alma biçimleri, başarıları veya başarısızlıkları ölçüsünde olabilmektedir. İbrahim Yınal, bu durumun her iki yönüne de uygun bir örnektir. Her şeyden önce Selçuklu hanedanından birisidir ve üstelik devletin ilk sultanı Tuğrul Bey'in kardeşidir. Buna rağmen Nîşâbûr'un ele geçirilmesi olayına kadar adının kaynaklarca zikredilmemiş olması hanedan içinde Tuğrul, Çağrı ve Musa Yabgu önderliğinde gelişen katı yönetim biçimlenmesiyle izah edilebilir. Her ne kadar babasına bağlı toplulukların liderliğini üstlenmiş olsa da üzerinde Tuğrul Bey'in baskısının varlığı göz ardı edilmemelidir. Nitekim Dandanakan Savaşı'ndan sonra kendi idare bölgesine hâkim olamayıp - Yınallılar'ın reisi olarak- Tuğrul Bey'in emri altına girmesi bunun kanıtı gibidir.

Kafesoğlu, "Selçuk'un Oğulları ve Torunları", s. 128; Turan, *Selçuklular*, s. 138; Sümer, *Şahıs Adları*, II, 583; Pervîz, *Tarih-i Selâcuke*, s. 108-109; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 44; Pîrneya-İkbâl, *Tarih-i İran*, s. 319; Öngül, *Selçuklular*, I, 36; Genç, "İbrahim Yınal İsyanı", s. 35 vd. Savaşın ve İbrahim Yınal'ın ölümü hakkında iki farklı tarih verilmektedir. Bu konuda Sadreddîn el-Hüseynî (s. 14) ile Ahmed b. Mahmûd (s. 55) 19 Cemâziyelâhîr 451/2 Ağustos 1059 tarihini verirken, İbnü'l-Esîr (IX, 489) ise 9 Cemâziyelâhîr 451/23 Temmuz 1059 demektedir. Sümer (aynı yer), Ahmed ve Muhammed'in hanedana mensup olmalarına rağmen, boyunlarının vurularak öldürüldüklerini belirtmektedir.

⁵⁸ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Makaleler*, II, 295; *Selçuknâme*, s. 123; Merçil, *Kirmân Selçukluları*, s.36

⁵⁹ *el-Kâmil*, IX, 488.

⁶⁰ Sümer (*Şahıs Adları*, II, 583), ayrıca İbrahim Yınal'ın isimleri verilmeyen oğullarının Tuğrul Bey'in hizmetinde kaldığını, bunlardan Kavurd'un damadı olanının Melikşah-Kavurd mücadelesinde kayınbabasını desteklediği için öldürüldüğünü belirtmektedir.

İbrahim Yınal'ın her iki isyanının hanedan içerisinde sahip bulunduğu yer ve başarılarına rağmen konumunun buna uygun olmaması neticesinde gerçekleşmiş olduğunu söylenebilir. Bununla birlikte Dandanakan Savaşı'ndan sonra süratle teşkilatlanmaya giden Selçuklular'ın ele geçirdikleri bölgelerde hâkim bulunan yerel güçlerle yakınlaşmaları geleneksel yönetim biçimine uygun değildir. Bu politikadan en fazla etkilenenlerin başında İbrahim Yınal yer almıştır. Geleneksel yönetim biçiminden farklı olarak İbrahim Yınal'ın hâkim olduğu bölgeler elinden alınmış, yerel hâkimlere daha fazla söz hakkı tanınmıştır. İbrahim Yınal'ın eski sistemin şartlarının aksine yönetimde etkin bir hale gelememesi, üstelik ele geçirdiği bölgelerin de elinden alınmasının onu rahatsız etmiş olması ve farklı düşünmesine yol açması gayet normal bir durumdur. Nitekim yukarıda da belirtmiş olduğumuz üzere yeni teşkilatlanmaya uygun olarak devletin kurulmasında etkin rol üstlenen pek çok Türkmen, Selçuklu hâkimiyet bölgesinde yaşam alanı bulamamış ve batıya yönlendirilmiştir.

Tuğrul Bey'in İbrahim Yınal'ı affetmemesi ise Arslan Besâsîrî ile olan münasebetiyle doğrudan bağlantılıdır. Tuğrul Bey'in hâkimiyetini güçlendirmesindeki en önemli etkenlerden birisi şüphesiz Abbâsî halifesinden almış olduğu destektir. Bu sebeple İbrahim Yınal'ın Arslan Besâsîrî vasıtasıyla dolaylı da olsa Fatımîler ile iletişime geçmiş olması kabul edilebilir bir durum değildir. Ancak işin hâkimiyet boyutu da mevcuttur. Yukarıda da belirttiğimiz üzere Tuğrul Bey, Türkmenler tarafından pek sevilmemektedir. İbrahim Yınal'ın isyanı sırasında pek çok Türkmen'in ona katılmış olmasının Tuğrul Bey'i endişelendirmesi gayet normaldir. Muhtemelen Tuğrul Bey, Arslan Besâsîrî argümanından faydalanarak Türkmenler'in tepkisini bertaraf etmeye çalışmıştır.

Son olarak neresinden bakılırsa bakılsın İbrahim Yınal, Büyük Selçuklular, hatta Türk tarihi açısından önemli bir şahsiyettir. Nitekim Tuğrul Bey'in Batı İran, Azerbaycan ve Doğu Anadolu'daki hızlı ilerleyişinin en önemli aktörlerinden birisi odur. Selçuklular'ın büyük devlet olma özelliğini bu kadar hızlı şekilde kazanmasındaki rolü de ortadadır. Onun Tuğrul Bey'den sonra sultan olma ihtimali mevcut şartlara bakıldığında hayli yüksek bir ihtimal olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak aceleciliği bunu denemesine bile fırsat vermeden ölümüne neden olmuştur. Onun ölümü Melikşah'ın ölümünden sonra meydana gelen taht mücadelesinin bir benzerinin bu dönemde yaşanmasına da engel olmuştur. Nitekim Alp Arslan, Kutalmış ve İbrahim Yınal'ın yer alacağı bir taht mücadelesinin Büyük Selçuklular'a zarar vereceği açıktır.

KAYNAKLAR

- AGACANOV, Sergey Grigoreviç, *Selçuklular*, (Çev. Ekber N. Necef-Ahmed R. Annaberdiyev), Ötüken, İstanbul 2006.
- Ahmed b. Mahmûd, *Selçuknâme*, (Haz. E. Merçil), Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2011.
- Aristakes Lastivertci, *History*, (Translated Robert Bedrosian), New York 1985.
- Azimî, *Azimî Tarihi (Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler: H. 430-538)*, Metin, (Çeviri, Notlar ve Açıklamalar A. Sevim), TTKY, Ankara 1988.
- BOSWORTH, C. E., "The Political and Dynastic History of the Iranian World (A. D. 1000-1217)", *The Cambridge History of Iran*, Cambridge 1968.
- BROSSET, Marie Félicité, *Gürcistan Tarihi*, (Çev. H. D. Andreasyan, Haz. E. Merçil), TTKY, Ankara 2003.
- Bundârî, *Zübdetü'n-nusra ve Nuhbetü'l-usra*, çev. Kıvameddin Burslan, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, TTKY, Ankara 1999.
- DONUK, Abdülkadir, *Eski Türk Devletlerinde İdari-Askeri Ünvan ve Terimler*, İstanbul 1988.
- Ebu'l-Fazl Beyhakî, *Tarih-i Beyhakî*, (Nşr. Ali Ekber Feyyaz), Tahran 2536 şehinşahi.
- GENÇ, Süleyman, "Selçuklu Tarihinde İbrahim Yınal İsyanı ve Onun Fatımi Arkaplanı", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 31, İzmir 2010.
- Gerdîzî, *Zeynü'l-ahbâr*, (Haz. Abdülhayy Habîbî), Tahran 1347 hş.
- GREGORY Abu'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abu'l-Farac Tarihi*, (Çev. Ö. R. Doğrul), TTKY, Ankara 1999.
- GROUSSET, René, *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, (Çev. Sosi Dolanoğlu), İstanbul 2005.
- GÜNER, Ahmet, "Kâkûyîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.
- Hamdullah Müstevfî, *Tarih-i Güzîde*, (Nşr. Abdü'l-Hüseyn Nevâî), Tahran 1364 hş.

- HONIGMANN, Ernst, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, (Çev. F. Işıltan), İstanbul 1970.
- HUART, Cl., “Kâkûyîler”, *İslâm Ansiklopedisi*.
- Hudûdü'l-'alem minel meşrik ilel mağrib*, (Çev. Abdullah Duman-Murat Ağarı), İstanbul 2008.
- Ioannes Zonaras, *Tarihlerin Özeti*, (Çev. Bilge Umar), İstanbul 2008.
- İbn Hurdâzbih, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, (Farsça Çev. Hüseyin Karaçanlu), Tahran 1370 hş.
- İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, (Çev. Mehmet Keskin), İstanbul 2000.
- İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb fî Tarihi Haleb/Biyografilerle Selçuklular Tarihi*, (Çeviri, Not ve Açıklamalar Ali Sevim), TTKY, Ankara 1989.
- İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî tarihi'l-mülûk ve'l-ümem*, (Çev. Ali Sevim), *Makaleler*, Berikan Yayınevi, Ankara 2005.
- İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-tarih*, (Çev. Abdülkerim Özeydin), İstanbul 1987.
- İKBÂL, Abbâs, *Vezâret der 'ahd-i selâtin-i bozorg-ı Selcûkî*, Tahran 1337 hş.
- KAFESOĞLU, İbrahim, “Selçuk'un Oğulları ve Torunları”, *Türkiyat Mecmuası*, S. 13, İstanbul 1958.
- KALLEK, Cengiz, “Men”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.
- Kaşgarlı Mahmûd, *Divanü Lûgat-it Türk*, (Çev. Besim Atalay), Ankara 1985.
- KOCA, Salim, *Selçuklu Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri*, Ankara 2011.
- KÖYMEN, Mehmet Altay, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1976.
- _____, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, I. Kuruluş Devri*, TTKY, Ankara 1993.
- KUCUR, Sadi S., “A Study on the Coins of Tughril Beg, the Sultan of the Great Seljuqs”, *XIII Congreso Internacional de Numismática Madrid 2003*, Madrid 2005.

- MERÇİL, Erdoğan, *Kirmân Selçukluları*, TTKY, Ankara 1989.
- _____, “Emîr Savtegin”, *Makaleler (Selçuklular)*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2011.
- _____, “Selçuklular ve Türkçe”, *Makaleler (Selçuklular)*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2011.
- _____, “Selçukluların Anadolu’ya Gelişlerinden Haçlı Seferlerinin Başlangıcına Kadar Urfa’nın Durumu”, *Makaleler (Selçuklular)*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2011.
- _____, “Sultan Tuğrul Bey Zamanında İran”, *Makaleler (Selçuklular)*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2011.
- Mikhael Attaleiates, *Tarih*, (Çev. Bilge Umar), İstanbul 2008.
- Minhâc-ı Sirâc el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî yâ Tarih-i İrân ve'l-İslâm*, (Nşr. ‘Abdülhayy Habîbî), Tahran 1363 hş.
- Minorsky, V., “Annâzids”, *Encyclopaedia of Islam*.
- Mîrhând, Seyyid Muhammed b. Burhâneddîn Hâvendşah, *Tarih-i Ravzâtü's-safâ*, Tahran 1339 hş.
- Muhammed İbn Münevver, *Esrâru't-tevhîd fî Makamâtî's-Şeyh Ebî Sa'îd*, (Çev. Süleyman Uludağ), *Tevhidin Sırları*, İstanbul 2004.
- Nikephoros Bryennios, *Tarihin Özü*, (Çev. Bilge Umar), İstanbul 2008.
- ÖNGÜL, Ali, *Selçuklular Tarihi*, Manisa 2007.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, “Annâziler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.
- PERVÎZ, Abbâs, *Tarih-i Selâcuke ve Hârizmşâhân*, Tahran 1351 hş.
- PÎRNEYA, Hasan- İkbâl, Abbas, *Tarih-i İrân, ez Âğâz tâ İnkırâz-ı Kacariyye*, Tahran 1376 hş.
- PİYADEOĞLU, Cihan, *Çağrı Bey*, Timaş, İstanbul 2011.
- Râvendî, *Rahatü's-sudûr ve Âyetü's-sürûr*, (Çev. Ahmed Ateş), TTKY, Ankara 1957, I-II.
- Reşîdüddîn Fazlullah, *Cami 'u't-tevârih*, (Çev. E. Göksu-H. Hüseyin Güneş), İstanbul 2010.

- Sadreddîn el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selcukiyye*, (Çev. Necati Lugal), TTKY, Ankara 1999.
- SEVİM, Ali-MERÇİL, Erdoğan, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, TTKY, Ankara 1995.
- Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-zamân fî tarihi'l-'ayân*, (Çev. Ali Sevim), *Makaleler*, Berikan Yayınevi, Ankara 2005.
- Smbat Sparapet, *Chronicle*, translated Robert Bedrosian, New Jersey 2005.
- STRANGE, G. Le, *The Lands of Eastern Caliphate*, London 1966.
- SÜMER, Faruk, *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1999.
- Şebânkâreî, *Mecma'ü'l-ensâb*, nşr. Mîr Hâşim Muhaddis, Tahran 1363 hş.
- TUFANTOZ, Abdürrahim, "Mervânîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.
- TURAN, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul 1996.
- Urfalı Mateos, *Vekayi-Nâme (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, (Çev. Hrant D. Andreasyan), TTKY, Ankara 1987.
- YİNANÇ, Mükrimin Halil, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri I Anadolu'nun Fethi*, İstanbul 1944.
- Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Çev. R. Rahmeti Arat), TTKY, Ankara 1994.
- YÜKSEL, Musa Şamil, "Türk Kültüründe "Levirat" ve Timurlularda Uygulanışı", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 5/3, Erzincan 2010.
- Zahîrüddîn Nişâbü'rî, *Selçuknâme*, (Nşr. A. H. Morton), Berlin 2004.

